

Zdenko RADELIĆ, *Križari gerila u Hrvatskoj 1945.-1950.*, Hrvatski institut za povijest, Dom i Svijet, Zagreb 2002., 557 str.

U biblioteci Hrvatska povjesnica Hrvatskog instituta za povijest otisnuta je početkom ove godine knjiga dr. Zdenka Radelića, *Križari gerila u Hrvatskoj*.

S 473 stranice pisanoga teksta (84 str. dodataka) to je najopsežnije, najobuhvatnije, ali i najrelevantnije recentno djelo hrvatske historiografije o oružanom otporu komunističkim vlastima u Hrvatskoj poslije Drugog svjetskog rata. Štoviše, ovdje se prvi put u našoj historiografiji ova tema zahvaća dubinski i cjelovito, mimo uskog konteksta komunističkih progona HSS-a i Katoličke crkve ili usputnosti u radovima o ustaškom pokretu, uobičajenih u dosadašnjoj literaturi.

Autor uz objavljenu literaturu koja zahvaća ovu temu (dobrim dijelom nehistoriografska djela) obilno koristi arhivsku građu, najviše dokumente Udbe (s trijeznim kritičkim odmakom), dostupne križarske dokumente nastale u zemlji i emigraciji, ali i svjedočanstva (sjećanja) sudionika ratnih/poratnih događaja.

Radnja je podijeljena na sedamnaest relativno kratkih ali jezgrovitih i zaokruženih poglavlja: "NDH: ustaše, partizani, četnici" (39.-45.); "Ustaško vodstvo u emigraciji" (45.-51.); "Križari i obavještajne službe SAD-a i Velike Britanije" (51.-63.); "Program vodstva Hrvatskog narodnog otpora" (63.-71.); "Prisege i leci kao programski dokumenti" (71.-81.); "Vodstvo Hrvatskog narodnog otpora i križari" (81.-99.); "Izvešća križara iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine" (99.-115.); "Akcija 10. travnja i operacija Gvardijan" (115.-129.); "Križari i katolička crkva" (129.-159.); "Križari i Hrvatska seljačka stranka" (159.-167.); "Udba: predvodnik protukrižarske borbe" (167.-177.); "Gerila u Jugoslaviji" (177.-193.); "Križari - nastanak, razvoj i nestanak (193.-239.); "Prikaz križarskih skupina po područjima" (239.-433.); "Četnici i druge jugoslavenske skupine" (433.-447.); "Prikaz po područjima i skupinama" (447.-473.); "Zaključak" (473.-481.). U njihovu slijedu autor razlaže nastanak križara, njihovu političku orijentaciju, povezanost s ustaškom emigracijom, djelovanje i prostornu rasprostranjenost, organizaciju križarskih skupina, borbu križara s Oznom i Udbom i njihov konačni nestanak.

U uvodu su dane bitne odrednice za iščitavanje teksta i opširan kritički pregled korištenih izvora i literature.

Prvo poglavlje donosi povijesni kontekst geneze križarskog pokreta prikazujući ideološka strujanja i sukobljavanja na hrvatskom prostoru tijekom Drugog svjetskog rata.

Govoreći o ustaškoj emigraciji i njezinom odnosu prema križarima autor naglašava da križarski pokret nije imao političku organizaciju nego je tu ulogu preuzelo ustaško vodstvo nastojeći povezati sve protukomunističke i protujugoslavenske skupine u jedan pokret pod svojim vodstvom. Pritom je ustaška emigracija bila uvjeren da je gerilski pokret znatno jači nego je uistinu bio. Nakon nekoliko misija ustaških visokih dužnosnika 1945. i 1946. najambiciozniji pokušaj ustaškog vodstva da ujedini sve križarske skupine završio je propašću Akcije 10. travnja što autor u posebnom poglavlju opširnije razlaže.

Posebno je obrađena i povezanost ustaškog vodstva s obavještajnim službama SAD-a i Velike Britanije. Autor ističe da su tajne službe nastojale iskoristiti ustašku emigraciju za dobivanje korisnih vojnih informacija dok je ustaško rukovodstvo pokušavalo iskoristiti zajednički protukomunizam za rušenje Jugoslavije i uspostavu NDH. Izostankom sraca Istoka i Zapada i nakon sukoba Jugoslavije i Informbiroa interes obavještajnih centrala za hrvatsku gerilu prestaje.

Izdvojeno, u dva poglavlja analizira se odnos križara i Katoličke crkve odnosno HSS-a. Katolička crkva se, osim rijetkih pojedinaca i onih koje je Udba uspjela isprovocirati, nije aktivno angažirala na strani križara u borbi protiv komunističkog režima. Iako su križari nastupali u ime Crkve, pozivajući na borbu protiv bezbožnih komunista, činili su to mimo volje same Crkve iako, vjerojatno, uz njezine simpatije. Tu okolnost iskoristio je režim instrumentalizirajući križare u obračunu s Katoličkom crkvom. Isto tako je, među križarima raširenu ideju o povezivanju ustaša i HSS-a, iskoristio za borbu protiv HSS-a kao glavnog političkog suparnika.

Iako se djelovanje Udbe provlači i može pratiti kroz cijelu radnju autor joj, kao predvodniku protukrižarske borbe posvećuje posebno poglavlje. Uočava da su u njezinu djelovanju prevladavale vojno-policijske metode (racije, potjere, zasjede), ali ne zanemaruje ni njezino političko djelovanje (uvjeravanja, promidžba). Najdjelotvornija Udbina metoda bilo je ubacivanje agenata (vrlo često bivših ustaša ili zarobljenih križara) među križare. Ishod tih akcija bio je najčešće likvidacija zarobljenih križara ali su zarobljenici bili puštani i bez postupka što je redovito ovisilo o prosudbi Udbinih agenata.

Obradu križarskih skupina (prije pregleda po područjima) autor završava sintezom u kojoj kroz podnaslove, nastanak, razvoj i njihov nestanak pregledno sažima najvažnije informacije o križarskom pokretu.

Uz križare autor na kraju obrađuje i četničke (i druge jugoslavenske) skupine. Navodi da su četnici u Hrvatskoj težili obnovi Kraljevine Jugoslavije sa srpskom prevlašću. Iako su se tu dijametralno razlikovali od križara, s njima su dijelili isto protukomunističko stajalište, pa i ideje o povezivanju u protukomunističkom djelovanju. Autor, kao bitnu razliku između križara i četnika ističe priličan broj bivših partizana u četničkim redovima dok su takvi slučajevi među križarima bili zanemarivi.

Posljednja poglavlja donose pregled križarskih i četničkih/jugoslavenskih skupina. Skupine su podijeljene na šest područja (istovjetna sa šest oblasti uvedenih 1949.): osječko, bjelovarsko, zagrebačko, karlovačko, riječko, splitsko i Bosna i Hercegovina. Sve se skupine obrađuju po imenima zapovjednika i za svaku se donosi vrijeme nastanka, djelovanje i nestanak.

Na kraju knjige nalaze se tablice i popisi (481.-493.) koje donose zbirne pokazatelje brojnosti gerile u Hrvatskoj i pregledni popis njezinih skupina; sažetak na engleskom jeziku (493.-501.); pregled izvora i literature (501.-511.); kazala osoba (515.-535.); kazalo zemljopisnih imena (535.-557.) i bilješka o autoru s izborom iz bibliografije (557.). Knjiga je opremljena s 27 fotografija, 24 faksimila raznih dokumenata i 19 zemljovida koji, najčešće grupirani među poglavljima, prate tekst.

Ako se ovom vrsnom radu može nešto prigovoriti onda su to dva autorova svjesna prekoračenja. Prvi se odnosi na prekoračenje teme zadane naslovom (kri-

žari kao gerila u Hrvatskoj) jer autor uz križare obrađuje četničke i ostale jugoslavenske skupine iako one, kako sam primjećuje, "po ciljevima svoje borbe i, najčešće nacionalnom sastavu čine poseban i o križarima neovisan pokret" (7.). Ovaj dio ostaje suvišan čak ako i prihvatimo autorovo objašnjenje da taj "prošireni prikaz doprinosi cjelovitosti teme o oružanom otporu" (7). Drugo prekoračenje je prostorno. Autor je obradio i križarske skupine na prostoru BiH iako je u uvodnom dijelu naglasio da se govori o Hrvatskoj. To mu, međutim, ne treba zamjeriti jer su tamošnji križari bili strateški i mentalno sastavnica hrvatskog križarskog pokreta (kao što autor upozorava), ali i zato je jer je ustaška emigracija Hrvatsku, vojno i politički, promišljala u sklopu NDH.

Na kraju ovog prikaza možemo dodati i zaključiti da je knjiga dr. Radelića uspjela svnuti pozornost na križare kao značajan historiografski problem i stvoriti relevantan oslonac u budućem istraživanju suvremenije hrvatske povijesti.

Nikola Anušić

Bože VUKUŠIĆ, *Tajni rat Udbe protiv hrvatskoga iseljeničtva*, Klub hrvatskih povratnika iz iseljeničtva, Zagreb 2002., 520 str.

U izdanju Kluba hrvatskih povratnika iz iseljeničtva nedavno je izašla knjiga *Tajni rat Udbe protiv hrvatskoga iseljeničtva* autora Bože Vukušića. Knjigu je hrvatska javnost vrlo brzo prihvatila (za nepunih je tri mjeseca doživjela drugo izdanje), a u navedenom razdoblju na ljestvicama čitanosti neprekidno zauzima najviša mjesta. U knjizi se obrađuju teme iz suvremene hrvatske povijesti, koje i danas potiču brojna pitanja i izazivaju kontroverze u javnosti. Valja naglasiti činjenicu da su se i dosad na tržištu pojavljivale knjige koje su problematizirale položaj i ulogu hrvatskog iseljeničtva, ali o radikalnim reakcijama jugoslavenskih vlasti prema iseljeničkim političkim organizacijama u domovini se vrlo malo znalo, poglavito zbog osobina bivšega, socijalističkoga društvenog sustava. Tu bi se mogao tražiti i uzrok različitih interpretacija događaja iz hrvatske suvremene povijesti, uključujući i prešućivanje i skrivanje činjenica o metodama rada Udbe, o kojima Vukušić u knjizi jasno i nepristrano progovara.

Autor je, na temelju prikupljene arhivske građe u domovini i u iseljeničtva, kao i mnogobrojnih znanstvenih, stručnih i novinskih elaborata i članaka, te vrlo vrijednih svjedočanstava izravnih sudionika događaja, uspio prezentirati dosad nepoznate i pogrešno interpretirane činjenice o hrvatskom političkom iseljeničtvu. Možda su ponajbolju ocjenu Vukušićeve knjige dali prof. dr. Ivan Čizmić iz Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar i Marin Sopta, ravnatelj Hrvatskog centra strategijskih istraživanja, kada su istaknuli: "Čitatelji Vukušićeve knjige moći će, na osnovi neospornih činjenica, prvi put saznati cjelovito o ovoj možda najcrnijoj stranici iz prošlosti socijalističke Jugoslavije", odnosno, "Vukušić prilazi ovoj temi bez emocija, strasti, mržnje ili poziva na linč ili osvetu, naročito prema još živućim plaćenim UDB-inim ubojicama Hrvata u iseljeničtvu. Pisac samo iznosi gole činjenice o postojanju jedne takve zloglasne organizacije čiji je